

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

УДК 811.161.3'373(043.3)

СТРУЦ

Ірына Анатольеўна

**ЛЕКСІКА КОЛЕРААБАЗНАЧЭННЯ Ў МОВЕ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ
ПЕРШАЙ ТРЭЦІ XX СТАГОДДЗЯ:
СЕМАНТЫКА, ВОБРАЗНАСЦЬ, СІМВОЛІКА**

Аўтарэферат

дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

Мінск, 2017

Работа выканана ва ўстанове адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”

Навуковы кіраўнік:

Гапоненка Ірына Алегаўна,
доктар філалагічных навук, дацэнт, прафесар
кафедры гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Афіцыйныя апаненты:

Ляшчынская Вольга Аляксееўна,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры беларускай мовы ўстановы
адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Зразікава Валянціна Аляксееўна,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт
кафедры медыялогіі і вэб-журналістыкі
Інстытута журналістыкі Беларускага
дзяржаўнага ўніверсітэта

Апаніруючая арганізацыя:

установа адукацыі “Брэсцкі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”

Абарона адбудзецца 21 красавіка 2017 г. у 14.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.01.11 пры Беларускім дзяржаўным універсітэце па адрасе: 220030, г. Мінск. вул. К. Маркса, 31, аўд. 62; e-mail: ratnikava@list.ru; тэлефон вучонага сакратара: (017) 209-55-58.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтарэферат разасланы 20 сакавіка 2017 г.

Вучоны сакратар савета
па абароне дысертацый

І.Э. Ратнікава

УВОДЗІНЫ

Мова мастацкіх твораў – гэта ўнікальная сістэма, у якой у вобразна-сімвалічнай форме знаходзяць адлюстраванне ўніверсальныя (характэрныя для большасці народаў), нацыянальна-спецыфічныя (характэрныя толькі для асобнай супольнасці людзей) і індывідуальна-аўтарскія (характэрныя для прадстаўніка той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці) асаблівасці светаўспрымання і светаўяўлення. Вывучэнне яе адносіцца да перспектыўнага кірунку сучаснай лінгвістыкі, звязанага з даследаваннем узаемасувязі мовы і культуры на матэрыяле мастацкіх тэкстаў.

Дысертacyjная праца выканана ў гэтым актуальным навуковым рэчышчы і прысвечана выяўленню спецыфікі моўнай рэалізацыі нацыянальна-культурнага кампанента колеравобразнай семантыкі і сімволікі колеру ў мове беларускай паэзіі першай трэці XX стагоддзя ў дыяхранічным аспекце (дакастрычніцкі і паслякастрычніцкі перыяды). Такое даследаванне паспрыяе паглыбленню ведаў пра кагнітыўныя магчымасці адлюстравання рэчаіснасці ў цэлым, а апісанне лексікі колераабазначэння як складніка вобразна-сімвалічнай сістэмы мовы літаратурных твораў першай трэці XX стагоддзя можа паслужыць крыніцай інфармацыі пра духоўную культуру народа на пэўным этапе гістарычнага развіцця.

Актуальнасць працы абумоўлена таксама і недастатковай распрацаванасцю аспектаў, якія маюць адносіны да метадалогіі лінгвістыкі колеру і стварэння тэрміналагічнага апарату гэтага раздзела мовазнаўства. Нявырашаным застаецца пытанне са сферы тэарэтычнай і практычнай лексікаграфіі – слоўніковая фіксацыя і тлумачэнне колеравобразаў і колерасімвалаў.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з навуковымі праграмамі і тэмамі

Дысертacyjнае даследаванне выканана на кафедры беларускага мовазнаўства ўстанова адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава” ў межах навукова-даследчай тэмы “Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння (беларуская мова як этнакультурная з’ява ў сінхраніі і дыяхраніі)” (рэг. № 20062091 ад 16.11.2006).

Мэта і задачы даследавання

Мэта даследавання – вызначыць лінгвістычны статус, спосабы ўвасаблення, мастацка-моўныя прыёмы стварэння і законы функцыянавання колеравобраза і колерасімвала ў кантэксце паэтычнага твора.

Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна вырашыць наступныя *задачи*:

- выявіць семантыка-асацыятыўныя і структурна-граматычныя асаблівасці функцыянавання колеравай адзінкі ў складзе паэтычнага вобраза;
- стварыць корпус колеравобразных намінацый для аб’яднання іх на аснове семантычнай і структурнай блізкасці / тоеснасці ў тыповыя парадыгмы колеравобразаў;

- вылучыць і ахарактарызаваць асноўныя моўныя прыёмы стварэння колеравобразнасці;
- акрэсліць семантычны і вобразна-асацыятыўны патэнцыял парадыгматычных адносін колеравобразных намінацый;
- вызначыць ролю колерасімвала ў мадэляванні асобных фрагментаў моўнай карціны свету беларусаў;
- устанавіць моўныя формы і спосабы праяўлення анталагічнай асновы этнацыянальнай колеравай сімволікі;
- выявіць асаблівасці дыяхранічнай эвалюцыі ў моўнай рэалізацыі колеравобразнай семантыкі і сімволікі колеру.

Аб'ектам даследавання з'яўляюцца колеравыя лексемы як кампаненты колеравобразных намінацый у паэтычнай мове.

Прадметам даследавання выступаюць семантыка-стылістычныя, структурна-марфалагічныя асаблівасці функцыянавання колералексем у мове мастацкіх твораў першай трэці XX стагоддзя, адметнасць іх вобразна-сімвалічнага ўжывання.

Навуковая навізна вынікаў праведзенага даследавання заключаецца ў тым, што ў дысертацыі:

А) пабудавана разгалінаваная паняццёва-тэрміналагічная сістэма для апісання колеравай лексікі і колеравобразных намінацый. Канкрэтна гэта праявілася ў наступным:

- распрацавана класіфікацыя складаных слоў-колераабазначэнняў паводле сэнсавых адносін паміж часткамі, што дазволіла ўпершыню абгрунтавана размежаваць паняцці “колеравы кампазіт” і “лексема з колеравым кампанентам”;

- уведзены і падрабязна разгледжаны паняцці: “структурна-семантычная мадэль колеравай адзінкі”, “структурна-семантычная мадэль колеравобразнай намінацыі (колеравобраза)”, “парадыгма колеравобраза”, удакладнены лінгвістычны змест паняццяў “колеравы вобраз”, “колеравы сімвал” і “метафорыка колеру”;

Б) упершыню зроблена спроба комплекснага вывучэння агульных прынцыпаў стварэння і асаблівасцей моўнай рэпрэзентацыі колеравай вобразнасці ў беларускай літаратурнай мове ў лінгвакультуралагічным і лінгвапаэтычным аспектах (на матэрыяле мовы беларускай паэзіі першай трэці XX стагоддзя), у выніку чаго:

- выяўлены і апісаны асноўныя прыёмы стварэння колеравобразнасці, а таксама асноўныя спосабы мастацка-моўнага ўвасаблення сімвалічных значэнняў калароніма ў семантычнай структуры колеравобраза;

- упершыню даследаваны асаблівасці фарміравання і развіцця нацыянальна-культурнага кампанента колеравобразнай семантыкі ў названым часавым інтэрвале;

- прааналізаваны матэрыял, які раней не разглядаўся даследчыкамі мовы мастацкай літаратуры, – парадыгматыка колеравобразных намінацый. Такое даследаванне з'яўляецца першым вопытам навуковага апісання агульнамоўных

і ўнутрытэкставых заканамернасцей функцыянавання з’яў полісеміі, аманіміі, сінаніміі і антаніміі колеравообразных адзінак;

В) упершыню прыменены шматаспектны падыход да разгляду колеравообраза і колерасімвала як асобных моўных кодаў, што дазволіла прадэманстраваць:

- на прыкладзе колеравообраза прасторы – кагнітыўныя магчымасці колеравообразнай семантыкі ў апісанні рэчаіснасці, а таксама ў адлюстраванні асаблівасцей нацыянальнага светамадэлявання (колеракод *сіні*);

- на прыкладзе колеравообраза чалавека – асаблівасці функцыянавання колеравай трыяды і яе ролю ў ідыятычнай спецыфікацыі асноўных формаў быцця чалавека (трыяда колеракодаў *белы, чорны, чырвоны*);

- на прыкладзе вобразна-асацыятыўнага апісання навакольнага асяроддзя, псіхаэмацыянальнага стану чалавека – вытокі і характар праяўлення рацыянальнага і эмацыянальнага пачаткаў у сімволіцы колеру (колеракоды *зялёны, жоўты і шэры*).

Матэрыялам для даследавання паслужылі арыгінальныя паэтычныя творы 16 беларускіх аўтараў – паэтаў, літаратурная дзейнасць якіх, увасабляючы найлепшыя традыцыі мінулага, разнастайна і поўна адлюстравала адраджэнне нацыянальнай самасвядомасці і беларускай культуры ў пачатку ХХ стагоддзя, стала штуршком для далейшага развіцця беларускай мовы і літаратуры і пакінула багатую моўна-паэтычную спадчыну. Для разгляду намі былі адабраны розныя паводле жанрава-стылёвай і тэматычнай скіраванасці тэксты Максіма Багдановіча, Канстанцыі Буйло, Цішкі Гартнага, Алеся Гаруна, Пятра Глебкі, Алеся Дудара, Уладзіміра Дубоўкі, Алеся Звонака, Тодара Кляшторнага, Якуба Коласа, Янкі Купалы, Максіма Лужаніна, Паўлюка Труса, Язэпа Пушчы, Міхася Чарота, Цёткі, створаныя ў перыяд ад пачатку ХХ стагоддзя і да 1930 г.

Корпус прааналізаваных колералексем, вылучаных шляхам суцэльнай выбаркі з апублікаваных крыніц, складаецца з 4954 колеравых адзінак.

Палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону

1. Колеравыя адзінкі, зафіксаваныя ў беларускіх мастацка-паэтычных творах першай трэці ХХ стагоддзя, падлягаюць шматаспектнай лінгвістычнай класіфікацыі. З улікам прыроды колеравай прыналежнасці словы са значэннем колеру можна размеркаваць па чатырох лексіка-семантычных групам: першая група – элементы асноўных колеракодаў (*ружаваты, сінець, барвовасць*¹); другая – лексемы з неакрэслена-асацыятыўнай колеравай семантыкай (*роснай раніцы цвет, жалобныя хварбы, романтичны акрас*); трэцяя – спектральна-непадзельныя лексемы (*нярэсты, вясёлкавы, шматфарбны*); чацвёртая – колералюксонімы (*празрысты, крышталёны, люстры*).

Самастойную падгрупу моўных адзінак у пералічаных вышэй групам утвараюць колеравыя кампазіты (*румяна-белы, цёмна-сіні, золка-празрысты*) і

¹Усе прыведзеныя ў даследаванні вершаваныя ілюстрацыі захоўваюць графіку, арфаграфію і пунктуацыю крыніц, а таксама падаюцца з улікам тых памылак друку, якія былі дапушчаны падчас выдання кнігі.

складаныя лексемы з колеравым кампанентам (*зялёналісты, шэра-брудны, вясёлкава-вясковы, празрыста-нязнаны*), асноўнымі крытэрыямі для размежавання якіх з'яўляюцца: а) месца колеравага кампанента ў структуры калароніма, б) кантэкстуальная абумоўленасць, в) матываванасць утваральных асноў, характар іх семантычнага ўзаемадзеяння.

Паводле сваёй семантыкі (сэнсавай нападняльнасці) і структуры (складу, а таксама граматычнай аформленасці) колеравыя адзінкі ўмоўна аб'ядноўваюцца ў чатыры структурна-семантычныя мадэлі: першая мадэль – простая (*чырвоны, сінь, зелянець*), другая – складаная (*жоўценькі, ільняны, кармазыніць*), трэцяя – састаўная (*ружовы-сіні, сьветла зеленаваты, сівагрывы*), чацвёртая – канструкцыйна-складаная (*як*) *растопленая смоль*, (*як*) *сусьветнае пажарышча*, (*як*) *астрог сярод пусткавай пашы*).

2. Каларонімы выступаюць у якасці важнай адзінкі паэтычнай мовы. Вобразнае значэнне колеравай лексікі трывала замацоўваецца ў сістэме колеравообразных намінацый – невялікага фрагмента паэтычнага тэксту, які характарызуецца адноснай семантычнай і граматычнай завершанасцю і матывуе вобразнае выкарыстанне калароніма. У залежнасці ад колькасці кампанентаў у складзе колеравообразнай намінацыі намі вылучаюцца дзве мадэлі колеравообразаў: простая (*зялёны лес: лес → зялёны*) і складаная (*лес, як зялёны шчыкет: лес → шчыкет → зялёны*).

Колеравообраз уваходзіць у склад парадыгмы, з'яўляецца яе членам. Кожная лінгвапаэтычная парадыгма структурна арганізавана паводле прынцыпу іерархічнасці, семантычна звязана з тэматычнай прыналежнасцю кожнага колеравообразнага рашэння, характарызуецца высокай або нізкай прадуктыўнасцю, устойлівасцю, зваротнасцю, амбівалентнасцю.

3. Моўныя элементы колеравообразных намінацый уступаюць у полісемічныя (колеравообраз *белыя рукі* са значэннем 'частка цела чалавека' і 'галіны дрэў'), сінанімічныя (колеравообраз неба: *неба → чырвоны; крывавы, ружовы, (як) агонь, гарэць* і г. д.), антанімічныя (колеравообразы *белае ішчасце* 'нешта светлае' – *чорнае гора* 'нешта змрочнае') адносіны, што абумоўлена як агульнамоўнымі, так і ўнутрытэкставымі працэсамі. Парадыгматычныя адносіны праяўляюцца толькі ў выніку актуалізацыі значэнняў кожнага з кампанентаў колеравообразнага адзінства і ва ўмовах пэўнага кантэксту. Пры гэтым здольнасць мець аднолькавы сэнс пры неабавязковай граматычнай (граматыка-структурнай) тоеснасці – адна з адметных рыс сінанімічных колеравообразных канструкцый (колеравообразы-антонімы і колеравообразы-полісеманты складаюць выключэнне). У аснове парадыгматыкі колеравообразных намінацый знаходзіцца моўны працэс кадзіравання этна- і сацыякультурных сэнсаў, спецыфіка аўтарскага ўяўлення рэчаіснасці.

4. Характэрнай асаблівасцю вобразна-сімвалічнай сістэмы мовы твораў беларускай паэзіі першай трэці ХХ стагоддзя з'яўляецца *поліфункцыянальнасць* колеравай сімволікі. Колерасімвалы могуць выступаць сродкам узнаўлення і захавання этнакультурнай інфармацыі, раскрываць спецыфіку нацыянальнага менталітэту і нацыянальнага светамадэлявання (гэта так званы

агульнафіласофскі і этнакультурны план праяўлення колеравай сімволікі ў паэтычнай мове); трансліраваць адносіны да пэўных сацыяльна-палітычных і грамадска-культурных падзей (сацыяльна-палітычны план праяўлення) і, нарэшце, актуалізоўваць аўтарскую канцэпцыю светабачання.

Сімвалічнае значэнне, якое набывае каларонім у складзе колеравабразна або колераваобраз у цэлым, ператвараючыся ў колерасімвал, фарміруецца трыма спосабамі: асацыятыўным мадэляваннем, атрыбутыўнай завершанасцю і ўзаемадапаўняльнай сімвалізацыяй. У “падмурку” складанага працэсу сімвалізацыі значэнняў колеравабразнаў і асобных колераабазначэнняў закладзена адна з асаблівасцей колеравай сімволікі – *анталагічная мнагамернасць*.

5. Колеравая сімволіка і колераваобразная семантыка ў даследаванні перыяд былі абумоўлены эстэтыкай дзвюх сэнсава-часавых парадыгмаў: нацыянальна-адраджэнскай і рэвалюцыйна-пралетарскай. Апора на фальклорную спадчыну свайго народа стала вызначальнай для дакастрычніцкага перыяду творчасці беларускіх паэтаў і праявілася ў запатрабаванасці каларонімаў простаі семантыка-структурнай мадэлі. У семантычнай структуры такіх колераабазначэнняў значна часцей у параўнанні з іншымі мадэлямі каларонімаў выяўляецца міфапаэтычны (этымалагічна матываваны) колеравы кампанент значэння, прысутнасць якога тлумачыцца блізкасцю паэтычнай мовы да народнай паэтыкі.

У 1920-я гг. лексіка колераабазначэння перажывае шэраг семантычных трансфармацый (змен). Назіраецца паступовы адыход ад народна-паэтычных традыцый у бок індывідуальна-аўтарскай словатворчасці. Акрамя гэтага, у паслякастрычніцкі перыяд абазначылася выразная арыентацыя на пошук новых прыёмаў моўнай рэпрэзентацыі колеравабразнага і сімвалічнага значэнняў, сярод якіх найбольш прадуктыўнымі выступаюць інкарпарацыя і сінестэзія. Інкарпарацыйныя і сінестэтычныя колералексемы, а таксама колераваобразныя намінацыі становяцца не толькі сродкам папаўнення лексікі беларускай мовы, але і прыкладам адлюстравання складаных моўных камбінацый колеравай семантыкі. У цэлым агульны характар працэсу лінгвістычнай рэпрэзентацыі паэтычнага колеравабразна ў паслякастрычніцкіх творах беларускіх аўтараў прадвызначаўся семантычнай падпарадкаванасцю тром ідэалагічным складнікам: ідэалогіі грамадства, мастацтва і паэта-творцы.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені

Дысертацыйная праца з’яўляецца вынікам самастойнага даследавання, якое выканана без удзелу суаўтараў у адпаведнасці з пастаўленымі мэтамі і задачамі. Асноўныя навуковыя палажэнні і вынікі дысертацыі грунтуюцца на самастойна сабраным, прааналізаваным і сістэматызаваным фактычным матэрыяле.

Апрацацыя дысертацыі і інфармацыя аб выкарыстанні яе вынікаў

Асноўныя вынікі даследавання знайшлі адлюстраванне ў падрыхтаваных дакладах на XI (58) і XIII (60) навуковых сесіях выкладчыкаў, навуковых супрацоўнікаў і аспірантаў установы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава” (Віцебск, 3 лютага 2006 г. і 1 лютага 2007 г.), а таксама ў выглядзе паведамленняў і дакладаў на наступных міжнародных,

рэспубліканскіх і рэгіянальных навуковых і навукова-практычных канферэнцыях: VII Рэспубліканская навуковая канферэнцыя студэнтаў і аспірантаў Беларусі (НИРС – 2002) (Наваполацк, 20–21 кастрычніка 2002 г.); VII (52) навуковая канферэнцыя студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў “Итоги НИР – 2002” (Віцебск, 2003 г.); Рэгіянальная навукова-практычная канферэнцыя “I Машеровские чтения” (Віцебск, 5 мая 2005 г.); VII Навуковыя чытанні, прысвечаныя Сцяпану Некрашэвічу (Гомель, 27 мая 2005 г.); навукова-практычная канферэнцыя, прысвечаная 10-годдзю з дня надання Беларускаму дзяржаўнаму педагагічнаму ўніверсітэту імя Максіма Танка, “Пятыя Танкаўскія чытанні” (Мінск, 10 кастрычніка 2005 г.); Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя студэнтаў і маладых вучоных “Социально-психологические и гуманитарные аспекты интеграции культур в условиях трансформации современного общества” (Віцебск, 10 кастрычніка 2005 г.); VII Міжнародная навуковая канферэнцыя “Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія” (Віцебск, 25–27 красавіка 2006 г.); II Міжнародная навуковая канферэнцыя “Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час” (Гомель, 27 красавіка 2006 г.); V Міжнародная літаратуразнаўчая канферэнцыя “Русская, беларуская і сусветная літаратура: гісторыя, сучаснасць, узаемасувязі” (Полацк, 12–14 красавіка 2007 г.); IV Міжнародная навуковая канферэнцыя, прысвечаная 115-годдзю з дня нараджэння Рыгора Шырмы, “Фальклорная спадчына Р. Шырмы і Г. Цітовіча: вопыт збіральніцкай, навуковай і папулярызатарскай дзейнасці ў кантэксце праблем адраджэння традыцыйнай культуры вёскі” (Мінск, 29–30 лістапада 2007 г.); Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя “Русский язык – первый язык общения в космосе” (Віцебск, 18–19 снежня 2007 г.); III Міжнародная навуковая канферэнцыя “Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час” (Гомель, 28 мая 2009 г.); навуковыя чытанні, прысвечаныя памяці дацэнта Е.С. Мяцельскай, “Беларускае слова: дыялектнае і запазычанае” (Мінск, 26–27 красавіка 2011 г.); Міжнародная навуковая канферэнцыя (да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа) “Творчая спадчына Янкі Купалы і Якуба Коласа ў сістэме дзяржаўна-культурных і духоўна-эстэтычных прыярытэтаў XXI стагоддзя” (Мінск, 25–26 верасня 2012 г.); Міжнародная навуковая канферэнцыя “Язык – когніцыя – социум” (Мінск, 12–13 кастрычніка 2012 г.); II Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя “Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце” (Віцебск, 19–20 лістапада 2015 г.).

Апублікаванасць вынікаў даследавання

Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыйнага даследавання адлюстраваны ў 21 публікацыі (10,2 аўт. арк.). З іх адзін слоўнік, выдадзены аднаасобна (4,5 аўт. арк.); чатыры артыкулы ў беларускіх рэцэнзаваных перыядычных выданнях (1,9 аўт. арк.), якія рэкамендаваны ВАК Беларусі; пяць публікацый

у зборніках навуковых артыкулаў (1,2 аўт. арк.); 11 артыкулаў у зборніках матэрыялаў і тэзісаў дакладаў навуковых канферэнцый (2,6 аўт. арк.).

Структура і аб’ём дысэртацыі

Дысэртацыя складаецца з пераліку ўмоўных абазначэнняў і скарачэнняў, уводзін, агульнай характарыстыкі работы, трох глаў, заключэння, бібліяграфіі, якая ўключае спіс выкарыстаных крыніц (235 пазіцый) і спіс публікацый саіскальніка (21 пазіцыя), а таксама шасці дадаткаў.

Агульны аб’ём дысэртацыі складае 190 старонак, у тым ліку асноўны тэкст – 125 старонак, бібліяграфічны спіс – 16 старонак, дадаткі – 49 старонак. У працы 23 табліцы (21 старонка), тры з іх – у дадатку (14 старонак), і шэсць малюнкаў (2 старонкі).

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Першая глава **“Колеравая лексіка як складнік вобразна-паэтычнай прасторы мовы”** прысвечана аналізу літаратуры па тэме дысэртацыйнага даследавання, выяўленню спецыфікі структурна-семантычных мадэлей колералексем, а таксама лінгвістычнай інтэрпрэтацыі паняццяў “колеравабразнасць”, “колераваобраз”, “парадыгма колераваобраза”, “метафорыка колеру”, “сімволіка колеру”, “колерасімвал”.

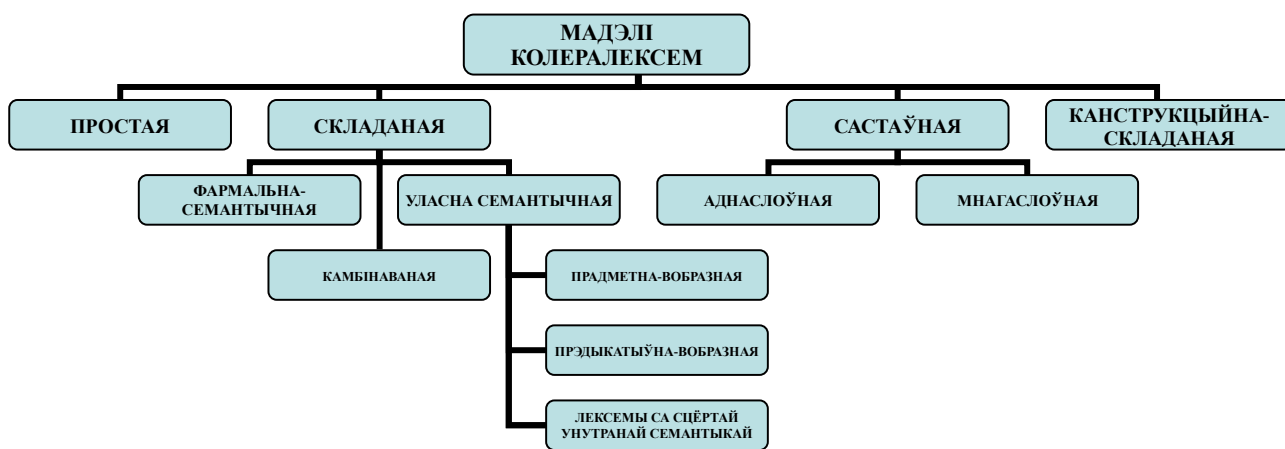
У раздзеле 1.1 зроблена спроба сістэматызаваць навуковыя пункты погляду адносна магчымасцей аналізу паняцця колеру сродкамі лінгвістыкі. З улікам найноўшых дасягненняў у галіне лінгвістычнай каларыстыкі прапанаваны падзел навукова-тэарэтычнага матэрыялу на дзве групы: а) навуковыя распрацоўкі, якія належаць сферы ўнутранай лінгвістыкі (інтралінгвістыкі), што дазваляе разглядаць моўную адзінку на розных узроўнях мовы (фанетычным, марфалагічным, сінтаксічным і г. д.), і б) якія падпарадкоўваюцца законам знешняй лінгвістыкі (экстралінгвістыкі), дзе аналіз моўных з’яў выходзіць на інтэрдысцыплінарны ўзровень.

У раздзеле 1.2 праведзены аналіз розных спосабаў моўнага адлюстравання інфармацыі пра колер, які паказаў, што побач з традыцыйнымі храматычнымі (*чырвоны, сіні*) і ахраматычнымі каларонамі (*чорны, белы*) аўтарамі выкарыстоўваюцца лексемы з неакрэслена-асацыятыўнай колеравай семантыкай (напрыклад, *фальшывыя колеры твару, цвет асеньніх зораў*), спектральна-непадзельныя (*шматфарбны, рабы*), а таксама словы, якія адначасова здольны ўтрымліваць і колеравую, і светлавую характарыстыкі, – колералюксонімы (*празрысты, брыльянтны*). Апошнія тры групы колераабазначэнняў былі вылучаны намі ўпершыню.

У склад кожнай з чатырох пералічаных груп моўных адзінак могуць уваходзіць складаныя ўтварэнні двух тыпаў, што згодна з вылучанымі крытэрыямі (месца колеравага кампанента ў структуры колеравай адзінкі, кантэкстуальная абумоўленасць і матываванасць утваральных асноў, характар іх семантычнага ўзаемадзеяння) класіфікуюцца як: а) колеравыя кампазіты – адзінкі са спалучальнымі (*зялёна-сіні, злата-срэбны*), удакладняльнымі

(свѣтла-лазоровы, бледна-сіні), параўнальнымі (беласьнежны, крывава-чырвоны), градуальнымі (чорна-чорны, чырвона-чырвоны), каўзатыўнымі (асеньня-жоўкы, марозна-бялёвы) і генітыўнымі (небасінь, ветрасінь) сэнсавымі адносінамі паміж часткамі; б) лексемы з колеравым кампанентам – адзінкі з адваротнаўдакладняльнымі (шэра-калючы, пурпурна-яркі), адваротнакаўзатыўнымі (залаціста-жытнёвы, шэра-брудны), атрыбутыўнымі (сінякрылы, зялёнагаловы) і аб’ектнымі (срэбрамёт, жоўтатканы) адносінамі.

У раздзеле 1.3 праводзіцца комплекснае даследаванне чатырох структурна-семантычных мадэлей колералексем: простае, складанае, састаўнае і канструкцыйна-складанае. Мадэлі колералексем схематычна можна паказаць наступным чынам (гл. Малюнак 1.1):

Малюнак 1.1. – Структурна-семантычныя мадэлі колералексем

Асноўным лексічным сродкам перадачы колеравай семантыкі ў беларускай паэзіі з’яўляюцца колераабазначэнні простае структурна-семантычнае мадэлі, якія ўяўляюць сабой аднаслоўныя ўласна колеравыя адзінкі, розныя паводле *граматычнай* аформленасці паняцця якасці (белы – бель – бялець – бела і г. д.). Каларонімы названай мадэлі складаюць 49% ад агульнай колькасці зафіксаваных моўных адзінак, 60% з іх – гэта найменні прыметнікавага (ад’ектыўнага) тыпу (чырвоны, чорны).

Складанае структурна-семантычнае мадэль колералексем дэманструе асаблівасці двух спосабаў моўнай рэпрэзентацыі значэнняў назваў адценняў колераў: а) сінтагматычнага, калі значэнне фарміруецца ў выніку далучэння пэўнага форма- або словаўтваральнага афікса да асновы калароніма простае мадэлі, – гэта так званая фармальна-семантычная мадэль (*найсіньшы, чырвоненькі, адзеянец, просінь*); б) семантычнага, калі значэнне фарміруецца ў выніку семантычных працэсаў, якія адбываюцца / адбыліся ва ўнутранай структуры колеравай адзінкі, – уласна семантычная мадэль (*амарантавы, бурытынец, як сажэ*). Асобна вылучаецца група лексем складанае структурна-семантычнае мадэлі камбінаванай будовы, утвораных шляхам далучэння пэўнага форма- або словаўтваральнага афікса да асновы калароніма

ўласна семантычнай мадэлі (*лілёвы* → *ультралілёвы*, *блакітны* → *блакітнейшы*). Каларонімы складанай семантыка-структурнай мадэлі складаюць 39% ад агульнай колькасці зафіксаваных моўных адзінак, 65% – гэта лексемны ўласна семантычнай мадэлі.

Крыніцай папаўнення аўтарскіх аказіяналізмаў выступаюць колеранайменні дзвюх разнавіднасцей састаўной структурна-семантычнай мадэлі колералексем: мадэль аднаслоўных састаўных колеравых адзінак (*пурпурна-лілёвы*, *сінявокі*) і мадэль мнагаслоўных састаўных колеравых адзінак (*колера сталі*, *колера восеньскіх настурцы*). Каларонімы састаўной структурна-семантычнай мадэлі складаюць 9,6% ад агульнай колькасці зафіксаваных моўных адзінак.

Нізкая частотнасцю ўжывання характарызуецца група лексем канструкцыйна-складанай мадэлі (2,6% ад агульнай колькасці зафіксаваных моўных адзінак). Яны ўяўляюць сабой метафарычна непадзельныя словазлучэнні або сказы (“*Зары журавінны пажар...*”, Алесь Звонак), разгорнуты параўнальны зварот (“*Кветка-лілія з крыніцы – / Шыйка гэтай чараўніцы...*”, Янка Купала), колеравую перыфразу “*Над вадой вербы / Асыпаюць лісьце, / Асыпаюць ў хвалі / Пацёркі брусьніц...*”, Паўлюк Трус).

У раздзеле 1.4 удакладняецца тэрміналагічны апарат, які служыць для апісання колеравабразнай семантыкі і сімволікі колеру Устаноўлена, што **колеравы вобраз** – невялікі фрагмент паэтычнага тэксту, які характарызуецца адноснай семантычнай і граматычнай завершанасцю і матывуе вобразнае выкарыстанне калароніма. Напрыклад, колераваобраз снегу: “*Даставайце з вышак сані... / І па белым акіяні / У доўж і ў поперак гуляць!..*” (Якуб Колас); колераваобраз вады: “*А зара такім ірдзеньнем тонкім / Тчэ кілімы ў бэзавай вадзе...*” (Максім Лужанін); колераваобраз неба: “*<...> пуста́та ў чорнай краме бога...*” (Тодар Кляшторны).

У залежнасці ад колькасці кампанентаў у складзе колеравабразнага адзінства вылучаюцца дзве мадэлі колеравабразы: простая і складаная. У аснове простага мадэлі колеравабразы закладзена паняцце пасіўнай (прамой) колеравабразнасці (напрыклад, *сіні лес*). Вынікам “рознага кшталту (моцнага і слабага) атаясамлення слоў, якія звычайна, г. зн. у нармаванай агульналітаратурнай мове, не атаясамліваюцца” [Павлович, с. 20]², з’яўляюцца колераваобразы з актыўным тыпам колеравабразнасці (напрыклад, “*лебядзіны белы крыльлі*” [*пра рукі дзяўчыны*]). Падобныя намінацыі фарміруюць лексічную базу складанай мадэлі колеравабразы. Асобна вылучаюцца колераваобразы ўскладанай будовы (*лес* → *чорнабровы*).

Кожны колераваобраз уваходзіць у склад паэтычнай парадыгмы – сістэмы падобных колеравабразы, пабудаванай па прынцыпе іерархічнасці і для якой характэрна тэматычная акрэсленасць кожнага яе колеравабразнага рашэння. Напрыклад, з парадыгмы колеравабразы неба:

² Павлович, Н. В. Язык образов: парадигмы образов в русском поэтическом языке / Н. В. Павлович. – М. : [б. и.], 1995. – 491 с.

НЕБА → СВЯТЛО І ЦЕМРА /назва загаловачнай парадыгмы/

неба → святло /назва асноўнай парадыгмы/

неба → агонь → блакітны /назва прыватнай парадыгмы/ (“Пад блакітным агнём небасхіла / Пустыром увесь край выглядае...” (Міхась Чарот);

неба → святло → ружовы /назва прыватнай парадыгмы/ (“Край нябёс ружовы лёгкі сьвет – / Ласка губ на тварыку румяным...” (Максім Лужанін).

Аналіз матэрыялу дазволіў вылучыць такія спецыфічныя моўныя асаблівасці колеравабразных намінацый, як высокая або нізкая прадуктыўнасць, устойлівасць, зваротнасць, амбівалентнасць, парадыгматычнасць колеравабразнай семантыкі.

Колерасімвал выступае вяршыняй эвалюцыі колеравага значэння. У аснове любога колерасімвала заўсёды ляжыць колеравы вобраз. У адрозненне ад колеравобраза, якому ўласцівы візуальная канкрэтнасць (напрыклад, [пра зімні лес]: “Лес, як дзед убогі / **З белымі** вусамі...”, Якуб Колас), індывідуальнасць і суб’ектыўнасць (напрыклад, колеравобраз восені: “**Гэта ты ў чырвоную** восень / Сонны край свой пачаў вартаваць...”, Міхась Чарот; “Сыпнула восень / **Рыжымі** кудрамі...”, Тодар Кляшторны; “<...> прыдзі, **пурпуровая** восень!..”, Уладзімір Дубоўка), колерасімвал характарызуецца: а) наяўнасцю абстрактнага сімвалічнага значэння, якое “падсумоўваецца” кантэкстам (напрыклад, *чырвоны конь* – сімвал рэвалюцыі: “*Гвалтоўнік на суку павісьне – / Пранясецца чырвоны конь / Ад Дняпра да бурлівай Віслы...*”, Алесь Дудар); б) прыналежнасцю да калектыўнай свядомасці (пэўнай культуры, соцыуму) (напрыклад, *чырвоны крыж* – сімвал вызвалення, жыцця без пакут, *чорны крыж* – знак пакуты ў жыцці, *белы крыж* – вечнае жыццё пасля смерці).

Другая глава “**Семантыка і структура колеравага вобраза**” ўключае матэрыял адносна парадыгматыкі колеравабразных намінацый і асаблівасцей моўных прыёмаў стварэння колеравабразнасці.

Прадметам разгляду ў раздзеле 2.1 стала з’ява сінаніміі, антаніміі і полісеміі колеравабразных намінацый.

У *падраздзеле 2.1.1* разглядаюцца асаблівасці праяўлення з’явы сінаніміі колеравабразных намінацый у мастацкім тэксце.

Аналіз матэрыялу паказаў, што асноўнымі крытэрыямі вылучэння колеравабразнай сінаніміі ў мове беларускай паэзіі выступаюць:

1) *сэнсавая агульнасць*. Сінанімічны рад колеравобразаў складаецца з колеравых, храматычных або ахраматычных, кампанентаў, розных паводле сваёй прыналежнасці да якой-небудзь часціны мовы (напрыклад, колеравобраз узыходу сонца: *узыход* → *чырвоны*; *ружовы*, (як) *агонь*, (як) *пажар*, *гарэць*, *пламяніца*). Паняццёвы кампанент колеравабразнага адзінства можа быць рэпрэзентаваны паэтам у форме разгорнутай метафары, параўнальнага звароту, перыфразы. Напрыклад, з парадыгмы колеравобраза сонца:

СОНЦА → РЭЧ → ЧЫРВОНЫ:

сонца → **веер** → **чырвоны**: “А к нocy свой чырвоны веер / У небі сонцэ развярне...” (Максім Багдановіч) (метафара);

сонца → **пярсьцёнак** → **залаціста-ружовы**: “Залаціста-ружовым пярсьцёнкам / Сонца выплыла з-за бору...” (Паўлюк Трус) (параўнанне).

СОНЦА → ІСТОТА → ЧЫРВОНЫ:

сонца → **павук** → **вогненны**: “Ў дротах мечавца пужліва / Сонца – вогненны павук...” (Алесь Дудар) (перыфраза).

2) *тоеснасць парадыгмаў* сінанімічных колеравабразаў. Пры такой умове сінанімічныя адносіны могуць развівацца нават у колеравабразных канструкцыях з рознымі паняццёвымі кампанентамі (гл. Табліцу 2.1).

Табліца 2.1. – Сінанімічныя колеравыя кампаненты розных колеравабразных канструкцый

<i>Колеракод ЧОРНЫ</i>	<i>Колеракод БЕЛЫ</i>
<i>колеравабраз ночы</i>	<i>колеравабраз смерці</i>
“Ноч прытуліць і ноч агорне / Дываном хаўтурным, бо чорным ...” (Уладзімір Дубоўка), “Ўжо ноч разаслала свой чорны дыван...” (Язэп Пушча)	“<...> [камісар] глянуў ветла / На чорных людзей / З нас нікога тут сьмерць ня міне – / Дываном сваім белым накрыве...” (Пятро Глебкі)
Дадзеныя колеравабразы належаць парадыгмам:	
ноч → хаўтуры (смерць) → дыван → чорны , адпаведна смерць → дыван → чорны	смерць → дыван → белы

Вызначальным фактарам, які дазваляе разглядаць дадзеныя колеравабразныя адзінкі ў складзе сінанімічных канструкцый, выступае наяўнасць агульнага элемента вобразнай парадыгмы (назоўнік **дыван**), што ў пары з каларонімам атаясамліваецца з паняццем “**смерць**”. Гэта садзейнічае збліжэнню значэнняў розных паводле колеравай прыналежнасці адзінак: **смерць** → **дыван** → **чорны** і **смерць** → **дыван** → **белы**.

3) *кантэкстуальная абумоўленасць*. Паэтычная мова цалкам вызначае семантычную прыроду сінанімічных колеравабразных намінацый.

Даследаванне семантыка-структурнай арганізацыі сінанімічных радоў колеравабразаў паказала, што для “храматычных” сінанімічных колеравабразных канструкцый характэрна *семантычнае вар’іраванне калароніма*, г. зн. актыўнае выкарыстанне аўтарамі розных адценняў (лексічных варыянтаў) колеракода (напрыклад, колеравабраз вады: **вада** – **сіні**; **сінеючы**, **ружова-сіні**, **бэзавы**), а для “ахраматычных” – *вар’іраванне спосабаў атаясамлення паняццёвага кампанента з пэўнымі групамі артэфактаў* у складзе паэтычнай парадыгмы (**белы снег** атаясамліваецца з пабудовай: “**тронам-пасадам бел-сьнег**” (Янка Купала); прасторай: “у далячынь **мармуровых снягоў**” (Тодар Кляшторны) і г. д.) ва ўмовах дастаткова абмежаванай колькасці

колеранайменняў у складзе сінанімічнага рада (напрыклад, колеравообраз снегу: *снег – белы; мёртва-белы, беласьнежны, мармуровы*).

У падраздзеле 2.1.2 падрабязна разглядаюцца колеравообразы-антонімы – парныя колеравообразныя ўтварэнні, колеравыя кампаненты (а часам і паняццёвыя кампаненты) якіх характарызуюцца сіметрычнай супрацьлегласцю семантыкі, аднолькавай лексічнай спалучальнасцю, граматычнай тоеснасцю колеравых і паняццёвых кампанентаў, аднолькавай стылістычнай афарбоўкай.

Паводле структуры намі вылучаюцца: антанімічныя пары, антанімічныя гнёзды і антанімічныя блокі колеравообразных адзінак. Асобна функцыянуе ў мове твораў беларускіх аўтараў яшчэ адзін від колеравай антаніміі – антанімічная парадыгма.

Найбольшае распаўсюджанне ў мове беларускай паэзіі атрымалі антанімічныя пары колеравообразаў (*белыя думы – чорныя думы і сінія будучыня – чорнае мінулае* са значэннем ‘светлы’ – ‘змрочны’). У выніку аб’яднання антанімічных пар колеравообразаў утвараюцца антанімічныя гнёзды колеравообразаў. Адным з элементаў такой моўнай канструкцыі заўсёды выступае сінанімічны рад колеравых кампанентаў колеравообразных намінацый. Антанімічны блок колеравообразаў утвараецца шляхам аб’яднання паэтычных колеравообразных намінацый з аднолькавым семантыка-асацыятыўным зместам – г. зн. з агульнай (інварыянтнай) прыметай (напрыклад, ‘светлы’ – ‘цёмны’).

Антанімічная парадыгма колеравообразаў уяўляе складаную мнагачленную структуру (больш за два колеравыя вобразы), якая ўключае, акрамя парных элементаў, яшчэ адзін кампанент, здольны ўступаць у антанімічныя адносіны з кожным з парных членаў парадыгмы, тым самым утвараючы дадаткова дзве антанімічныя пары. Напрыклад, антанімічная парадыгма *белы крыж – чорны крыж – чырвоны крыж*, якая складаецца з трох антанімічных пар: а) *белы крыж – чорны крыж* (‘смерць’ – ‘жыццё з пакутамі’); б) *чорны крыж – чырвоны крыж* (‘пакута ў жыцці, жыццё з пакутамі’ – ‘вызваленне, жыццё без пакут’); в) *белы крыж – чырвоны крыж* (‘пакута ў жыцці, жыццё з пакутамі’ – ‘вызваленне, жыццё без пакут’).

У падраздзеле 2.1.3 даследуецца сінтаксічная структура колеравообразаў-полісемантаў і спосабы фарміравання сэнсавых адносін паміж значэннямі колеравообразнай адзінкі. Вылучаюцца дзве самастойныя групы колеравообразаў-полісемантаў: канструкцыйна-поўныя і канструкцыйна-няпоўныя.

Метафарычныя сувязі значэнняў канструкцыйна-поўных колеравообразных намінацый абапіраюцца на знешняе падабенства абазначаных імі рэалій. Пры гэтым адносіны мнагазначнасці праяўляюцца толькі ў выніку актуалізацыі значэнняў *кожнага* з кампанентаў і ва ўмовах пэўнага кантэксту (напрыклад, колеравообразная намінацыя *снежнае віно*: 1) ‘завіруха’ (“У бубны дахаў вецер бье... / Ёсціпела *сьнежнае* віно, / І белай пенай мкне яно...”, Максім Багдановіч); 2) ‘кветкі чаромхі’ (“Чарэмхі *сьнежнае* віно...”, Максім Лужанін).

Галоўнымі асаблівасцямі канструкцыйна-няпоўных колеравообразных намінацый з’яўляюцца:

а) шматфункцыянальнасць (напрыклад, колеравообразная намінацыя *чырвань*: 1) ‘чырвоны колер’ (“*Сонца ў чырвані купае / Сочныя загоны...*”, Паўлюк Трус); 2) ‘кроў’ (“*Хвалі Нёмну затопяць прастор... / У чырвані ўсё захліпнеца...*”, Міхась Чарот); 3) ‘зара ранішняя або вячэрняя’, ‘узыход / заход сонца’ (“*Захадзіла сонца ціха-роўна, / А на захадзе чырвань нехта выліў...*”, Уладзімір Дубоўка); 4) ‘рэвалюцыя’ (“*Крывёй аблітая, як жар, чырвонь, / Гады-страницы бурай гартавала...*”, Цішка Гартны);

б) натуралізм колеравообразнай семантыкі (напрыклад, колеравообразная намінацыя *зелень*: 1) ‘расліннасць, расліны’ (“*Ізноў вясна, зноў зелень руцянее...*”, Цішка Гартны); 2) ‘зялёны колер’ (“*<...> страціца зелень, лістота пажоўкне...*”, Уладзімір Дубоўка);

в) наяўнасць разгалінаванай сістэмы асацыятыўных сувязей калароніма з іншымі словамі ў межах аднаго колеравообразнага адзінства (*сінь* → *зорная, любая*: “*Колькі думак рассыпана / Ё гэту зорную любую сінь...*”, Тодар Кляшторны).

У раздзеле 2.2 указваецца, што для стварэння колеравообразнасці ў паэтычнай мове аўтары выкарыстоўваюць розныя прыёмы мастацкага жывапісу, найбольш прадуктыўнымі сярод якіх з’яўляюцца: інкарпарацыя, сінестэзія колеравых адзінак і колеравообразных намінацый, колеравая рэдуплікацыя і колеравая (танальная) градацыя. Найбольшую папулярнасць атрымалі першыя два з абазначаных прыёмаў.

У падраздзеле 2.2.1 раскрываюцца асаблівасці дзвюх разнавіднасцей інкарпарацыйных адзінак: а) інкарпарацыйныя адзінкі, другая частка якіх уключае назвы частак цела чалавека (*сінявокі, залапазубы, смуглатвары*), і б) інкарпарацыйныя адзінкі, другая частка якіх уключае назвы частак цела жывёлы (*сінякрылы, зялёнагрывы, сівалапы, жоўтадзюбы*).

Адзначаецца, што моўная рэпрэзентацыя вобраза чалавека знайшла сваё адлюстраванне ва ўласна антрапаморфнай (*белавусы [беларус]*) і прадметна-антрапаморфнай (*златакудрае [сонца]*) моўных мадэлях колеравообразаў. Прыкладам увасаблення заалагічнага кода ў паэтычным тэксце з’яўляецца ўласна зааморфная (*сівагрывыя [коні]*), прадметна-зааморфная (*чорнакрылая [ноч]*), антрапазааморфная (*жоўтадзюбы [пра юнака]*) мадэлі колеравообразаў.

У падраздзеле 2.2.2 аналізуецца прыём сінестэзіі. Апісваюцца два шляхі ўзнікнення і развіцця сінестэтычных колеравообразных асацыяцый: адчуванне → колеравая характарыстыка → сінестэтычнае колеравообразнае ўтварэнне або колеравая адзінка (*белая [ціш], шэра-калючая [імгла]*) і колер → адчуванне → сінестэтычнае колеравообразнае ўтварэнне або колеравая адзінка (*звонкая просінь, золка-празрыстая [стынь], сьцюдзёна-лілёвыя [туманы]*).

Пры разглядзе структурна-семантычнай арганізацыі сінестэтычных колераасацыятыўных утварэнняў выяўляюцца: сінестэтычныя складаныя лексемы (*халодна-сіні [скрэп], зялёнашумны [чэрвень]*) і сінестэтычныя колеравообразы (*зялёна-сіні шэст, нямая бел [пра снег], халодныя рубіны зары*).

Статыстычныя даныя, прыведзеныя ў табліцы 2.2, паказваюць, што найбольш прадуктыўныя мадэлі сінестэтычных колераўтварэнняў звязаны са слыхавымі (*зялёны шум*), у меншай ступені з тактыльнымі адчуваннямі

(*пунсовасць гарачая вуснаў*). Зафіксаваны адзінкавы выпадак ужывання складанай лексемы, ва ўнутранай структуры якой яскрава праявіліся колеравыя і смакавыя асаблівасці ўспрымання (*пажоўкла-горкі сок*).

Табліца 2.2. – Сінестэтычныя колеравыя адзінкі і колеравообразы

Перыяды творчасці беларускіх аўтараў	Колькасць колеравых адзінак (КА) / колеравообразаў (КВ), якія абазначаюць / утрымліваюць							
	Колер+зук		Колер+ смак		Колер+тактыльныя адчужанні		Колер+пах	
	КВ	КА	КВ	КА	КВ	КА	КВ	КА
ДКП	1	1	-	-	1	-	-	-
ПКП	38	9	-	1	4	13	-	-
Усяго	39	10	-	1	5	13	-	-

У падраздзеле 2.2.3 вызначаюцца асноўныя характарыстыкі такіх мастацка-моўных прыёмаў стварэння колеравообразнасці, як колеравая рэдуплікацыя і колеравая (танальная) градацыя. Паказваецца, што прыём колеравай рэдуплікацыі служыць для ўзмацнення ўспрымання асноўнага колеравага тону аб'екта колеранамінацыі, выступае “вымяральнікам” ступені інтэнсіўнасці колеравай афарбоўкі (“*Вось бяроза зялёна-зялёная...*”, Пятро Глебкі; “*Дно той люстры чорна-чорна, / Як растопленая смоль...*”, Якуб Колас).

Колеравая градацыя як моўная з'ява ўяўляе сабой працэс паступовага пераходу ад аднаго тону (менш насычанага) да другога (больш насычанага) у межах аднаго колеракода і колеравообразнай намінацыі. Дадзены прыём дазваляе беларускім аўтарам не толькі перадаць колеравую афарбоўку аб'екта мастацкага жывапісу, але і ахарактарызаваць дынаміку праяўлення колеравага тону (“*Бяліся наша палатно, бяліся, / Як дзень, як месяц бледны, бела, / Як бела малако ў глінянай місе, / Як та саломінка пасьпела!..*”, Янка Купала).

У трэцяй главе “Этналінгвістычная сімволіка колеру” аналізуецца этнакультурная своеасаблівасць колеравообразнай семантыкі і сімволікі колеру, прынцыпы дзеяння закону амбівалентнасці колеравай сімволікі. Падрабязна разглядаюцца магчымасці выкарыстання розных спосабаў мастацка-моўнага ўвасаблення сімвалічных значэнняў калароніма ў семантычнай структуры колеравообраза: *спосаб асацыятыўнага мадэлявання*, які ахарактарызуецца разгалінаванасцю асацыятыўных сувязей (*сіняе неба* → прасторавыя катэгорыі (высь, глыбіня), *сіняе неба* → водная прастора (мора, акіяны) і г. д.); *спосаб атрыбутыўнай завершанасці*, характэрны для колеравообразных адзінак, якія адначасова абазначаюць колеравую прымету і самі з'яўляюцца аб'ектам аўтарскага колерапісу (напрыклад, *сінь* – ‘неба’ і *сінь* – ‘сіняя афарбоўка чаго-небудзь’: “*дальняя зорная сінь*”, Тодар Кляшторны; “*непамерна высокая сінь*”, Якуб Колас); *спосаб узаемадапаўняльнай сімвалізацыі* (“*Яму хатаю – сіні бор, / Дахам – неба блакіт зялёны...*”, Алесь Дудар), у аснову якога пакладзена сітуацыя вербалізацыі колеравага ўспрымання аб'екта намінацыі (*неба* → *сіні* (блакітны) і *неба* → *дах* → *сіні* (блакітны) і працэс трансфармацыі (узнаўлення, перапрацоўкі і перадачы) культурнай інфармацыі (*неба* → *дах* (дом) → *радзіма* → *сіні* (блакітны)).

У раздзеле 3.1 адзначаецца, што колеракод *сіні* ў вобразна-сімвалічнай функцыі здольны стаць увасабленнем вертыкальнай праекцыі прасторы. На верхнім узроўні прасторавай вертыкалі – колеравобраз неба, дзе колеракод *сіні* і яго адценні ўказваюць на боскае паходжанне рэаліі. На ніжнім узроўні размяшчаюцца водныя і зямныя аб’екты, з якіх складаецца паэтычны колеравобраз малой радзімы. Асобнай прасторавай катэгорыяй выступае колеравобраз *далі (прастору)*.

У раздзеле 3.2 даследуецца сімволіка колеравай трыяды: *белы – чорны – чырвоны*, складаны комплекс значэнняў якой у кантэксце літаратурнага твора знаходзіць сваё адлюстраванне ў трох планах: агульнафіласофскім, сацыяльна-палітычным і этнакультурным. *Агульнафіласофскі план* праяўлення колеравай сімволікі скіраваны на сімвалічнае апісанне не толькі асноўных формаў быцця чалавека (макракосмасу: *белы – чорны – чырвоны* = смерць – пакута (падобная да смерці) – жыццё), але і архетыпу чалавека (мікракосмасу: *белы – чорны – чырвоны* = душа – цела – кроў). Найбольш паказальны прыклад праяўлення абазначанага плана – трыяда колеравобразных намінацый *белы крыж – чорны крыж – чырвоны крыж*.

Сацыяльна-палітычны план колеравай сімволікі, абумоўлены пануючым духам рэвалюцыйных падзей, грамадска-палітычных перамен у пачатку ХХ стагоддзя, а таксама ідэяй нацыянальнага адраджэння, па-мастацку раскрываецца ў бінарных апазіцыях *белы – чорны*, *белы – чырвоны*, *чырвоны – чорны*, у якіх актуалізуюцца семы: ‘*які належыць, мае адносіны да пануючага класа*’ – ‘*які належыць, мае адносіны да простанароддзя*’, іншымі словамі, ‘*панскі*’ – ‘*мужыцкі*’ (“*Белыя коні пекнай княжны – / Чорная праца сялян...*”, Цішка Гартны); ‘*які звязаны з рэвалюцыйнай дзейнасцю, савецкім ладам, з Чырвонай Арміяй*’ – ‘*які звязаны з контррэвалюцыйнай дзейнасцю, выступленнем супраць савецкай улады, адмаўленнем савецкага ладу, з белай гвардыяй*’ (*чырвонае* войска – *белае* войска); ‘*які звязаны са старым ладам жыцця*’ – ‘*які звязаны з пераменамі, пераходам да новага ладу жыцця*’ (“*А чорнае царства – ў пажары / Няхай апрацеца / Дзе высі нябесны пльвун, / Чырвонакрылы вяшчун / Пранясеца!..*”, Міхась Чарот).

Этнакультурны план колеравай сімволікі найбольш ярка раскрываецца на прыкладзе вобразна-асацыятыўных палёў: нараджэнне – вяселле – смерць (абрад пахавання, колеравобраз крыжа); архетып хлеб; белы дзень – чорная ноч, белы свет – чорны свет; вобраз Белабога і Чарнабога; вобраз чорнай зямлі.

У межах бінарнай апазіцыі *белы – чорны* ў выніку далучэння колеравага элемента да ўстойлівай структуры сэнсаў, здольных актывізавацца ў розных дыскурсах і адлюстраваць сістэму міфалагічных значэнняў, утвараюцца колеравыя міфалагемы. Аналіз матэрыялу паказаў, што найбольш частотнымі колеравымі міфалагемамі ў мове твораў беларускай паэзіі з’яўляюцца *белы дзень*, *чорная ноч*, *белы свет*, *чорны свет*, *чорная зямля*. Паміж сабой некаторыя колеравобразы – *белы дзень і чорная ноч*, *белы дзень і чорны дзень*, *белы свет і чорны свет*, *Белабог і Чарнабог*, *белы хлеб і чорны хлеб* – утвараюць антанімічныя пары колеравых міфалагем. Такія міфалагемы мы

класіфікуем як колеравыя міфалагемы-антытэзы. Наяўнасць колеравых міфалагем – адметная рыса беларускай дакастрычніцкай паэзіі.

У раздзеле 3.3 даследуецца арганічная сувязь трох (на першы погляд зусім розных) колеракодаў – “зялёны”, “жоўты” і “шэры”. У спалучэнні колеракодаў *зялёны*, *жоўты* і *шэры* праяўляюцца два падыходы ў адлюстраванні колеравай сімволікі: рацыянальны і эмацыянальны. Рацыянальны падыход засяроджвае нашу ўвагу на атаясамленні цыклічнасці ў прыродзе з біялагічным часам чалавека, напрыклад, *зялёны* тон вясны – з маладосцю, юнацтвам (“*Зелен, як пурышка [пра Алеся] ...*”, Якуб Колас), часам росквіту, аднаўлення і духоўнага адраджэння, а ў цэлым з жыццём, яго моцай (“*Вясна прыйшла!.. / У бляску сонца, у зеляніне...*”, Алесь Гарун), *жоўты* і *шэры* тон восені – са старасцю, затуханнем, тленнем, распадам і як вынік – са смерцю (“*Ня скажа ліпаў выцьвіўшая медзь / Пра тое – што калісьці адзьвінела, / Што будзе ў шэрані над сьцежкамі зьвінець...*”, Тодар Кляшторны). Так званы эмацыянальны падыход з’яўляецца прыкладам псіхаэмацыянальна-экспрэсіўнага ўздзеяння колеру на чалавека (“*залатазвонны сум*”, Язэп Пушча; “*жоўкне смутак*”, Уладзімір Дубоўка; “*<...> у колерах шэрых туга...*”, Алесь Дудар).

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

Даследаванне лексікі колераабазначэння ў мове твораў беларускай паэзіі першай трэці XX стагоддзя дазволіла зрабіць наступныя вывады:

1. Аналіз частотнасці ўжывання колералексем у мастацкіх тэкстах паказаў, што высокай прадуктыўнасцю вызначаюцца храматычныя каларонімы, аб’яднаныя ў колеракоды *сіні*, *чырвоны*, *зялёны* і *жоўты*, і ахраматычныя колеравыя адзінкі колеракодаў *белы*, *чорны* і *шэры*. Разам яны складаюць 93,7% ад агульнай колькасці колеранайменняў, зафіксаваных у творах беларускіх паэтаў. Асобна ў сістэме колераабазначэння адзначанага перыяду вылучаюцца лексемы з неакрэслена-асацыятыўнай колеравай семантыкай (2,6% – *фарбы бацькаўшчыны*, *нудлівыя калёры*), спектральна-непадзельныя лексемы (1,4% – *вясёлкавы*, *шматфарбны*, *каляровы*) і колералюксонімы (2,3% – *шклянны*, *брыльянтны*, *дыяментны*). Ужыванне дадзеных адзінак у вершаваных тэкстах значна пашырае агульнае ўяўленне пра лінгваколеравую прастору паэтычнай мовы, ілюструе непаўторнасць і складанасць слоўнай візуалізацыі аўтарскіх інтэнцый.

Семантычныя адносіны паміж часткамі складаных колеранайменняў, месца колеравага кампанента ў структуры колеравай адзінкі вызначаюць спецыфіку функцыянавання ў кантэксце мастацкага твора колеравых кампазітаў (*крывава-чырвоны*, *марозна-бялёвы*) і лексем з колеравым кампанентам (*асеньня-шызы* і *жоўтагруды*), якія з улікам прыроды колеравай прыналежнасці фіксуюцца ў пералічаных вышэй групам колераабазначэнняў.

У выніку даследавання структурна-семантычнай арганізацыі каларонімаў устаноўлена, што найбольшай папулярнасцю карыстаюцца ў паэтаў колеравыя адзінкі простай (2408 колеранайменняў, што складае 49% ад агульнай колькасці зафіксаваных лексем: *зялёны – зелень – зелянец – зелена*) і складанай (1948 колеранайменняў, 39%: *бірузовы, русы, зелянюсенькі, блакітнейшы*) мадэлей. Сярод колеравых адзінак складанай структурна-семантычнай мадэлі самай вялікай з’яўляецца група каларонімаў уласна семантычнай разнавіднасці (1259 колеранайменняў: *ружовы, аквамарынны, вараны, палымнец* [пра заход сонца]). Другой па колькасці ўжыванняў выступае мадэль моўных адзінак камбінаванай будовы (348 колеранайменняў: *ультралілёвы, залацісты, пасівец*), альтэрнатыву ёй складае толькі фармальна-семантычная мадэль (341 колеранайменне: *найсіньшы, ачарнелы, бялёвасы*). Састаўная мадэль рэпрэзентавана ў 467 колеранайменнях (9,4%: *залатарусы, зялёнацвет, сьвежыя колеры чыстых зарніц, фарбы жывога мастацтва*). Найменшай прадуктыўнасцю ў плане мастацка-моўнага адлюстравання колеравай семантыкі характарызуецца канструкцыйна-складаная мадэль колеравых адзінак (131 колеранайменне, 2,6%: *(як) ноч на Пакровы, (як) пчэлы ў жоўтым воску*) [1; 13; 17; 21].

2. Вобразная маркіраванасць колеравай семантыкі звязана з паняццем **колеравабразнасці** – здольнасці нашай свядомасці выклікаць пэўныя колеравыя асацыяцыі з тым ці іншым прадметам або з’явай рэчаіснасці. Колеравабразнасць каардынуе механізм існавання і асаблівасці функцыянавання колеравабразы ў літаратурным творы.

У залежнасці ад ступені праяўлення і складанасці колеравых асацыяцыйных вылучаюцца два тыпы колеравабразнасці: пасіўная (*шчочкі ружовыя*) і актыўная (колеравабраз туману: “Плыў... / Быцым дым **сіневаты** с кадзіла, / Рэдкі прывідны туман...”, Максім Багдановіч). Колеравабразныя намінацыі з пасіўным тыпам колеравабразнасці фарміруюць лексічную базу простага мадэлі колеравабразы (*шчака* → **ружовы**), а адзінкі з актыўным тыпам, адпаведна, утвараюць аснову складанай мадэлі колеравабразы (*туман* → *дым* → **сіні**). Кожны колеравабраз уваходзіць у склад паэтычнай парадыгмы – сістэмы падобных колеравабразы, якая будуецца па прынцыпе іерархічнасці і якой уласцівы тэматычная акрэсленасць кожнага яе колеравабразнага рашэння (колеравабраз прасторы, колеравабразы святла і цемры і інш.), высокая або нізкая прадуктыўнасць (здольнасць рэалізоўвацца ў пэўнай колькасці колеравабразы), устойлівасць (ступень распазнавання, узнаўляльнасці ў свядомасці носьбітаў мовы канкрэтнага колеравабразы), зваротнасць (калі існуе $x \rightarrow y$, то існуе і $y \rightarrow x$, напрыклад, *дым* → *туман* → **сіні** і *туман* → *дым* → **сіні**), амбівалентнасць (супрацьпастаўленне дзвюх мадэлей колеравабразы (напрыклад, **сіняя** *далё* → *нешта бясконцае*, **сіняя** *далё* → *нешта абмежаванае*) [1; 3; 21].

3. Выразнай асаблівасцю функцыянавання калароніма ў мастацкім тэксце з’яўляецца яго здольнасць уступаць у полісемічныя, сінанімічныя, антанімічныя адносіны. Кантэкстуальнасць сэнсаў вызначае семантычную прыроду парадыгматычных адносін у паэтычнай мове.

Па структуры сінанімічныя колеравабразы ўяўляюць сабой сінанімічныя рады, якія складаюцца з колеравых кампанентаў, розных паводле граматычнай прыроды; антанімічныя колеравабразы – антанімічныя пары, антанімічныя гнёзды і антанімічныя блокі. Асобна як від колеравай антаніміі вылучаецца антанімічная парадыгма. Полісемія колеравабразных намінацый рэпрэзентавана ў канструкцыйна-поўных і канструкцыйна-няпоўных колеравабразных-полісемантах.

У асноўным парадыгматычныя адносіны (у першую чаргу сінанімічныя) фарміруюцца пад уплывам аўтарскай канцэпцыі развіцця паэтычнай думкі і адлюстроўваюць спецыфіку мастацка-вобразнай вербалізацыі рэчаіснасці (напрыклад, восень → *жоўты*; *пунсова-залаты*, *аранжавы*, *рыжы*, *ільняны*, (як) *медзь*). Вялікую групу складаюць архетыпічныя колеравабразы-антонімы, або колеравыя міфалагемы-антытэзы (напрыклад, *белы дзень* ('*светлы*') – *чорная ноч* ('*цёмны*'), *белы хлеб* ('*шчаслівая доля*') – *чорны хлеб* ('*нешчаслівая доля*'), і колеравабразы-антонімы, звязаныя з сацыяльна-палітычнымі рэаліямі (напрыклад, *белы палац* (1) '*панскі*', 2) '*багацце, раскоша*') – *шэрая хата* (вёска) (1) '*мужыцкі*', 2) '*беднасць, убогасць*'). Частотнасцю вызначаюцца колеравабразы-полісеманты, якія захоўваюць асаблівасці фальклорна-міфалагічнага мыслення старажытных беларусаў (напрыклад, колераваобразная намінацыя *чырвоная каліна* са значэннем '*дрэва*' і '*ранішняя зара*') або сімваліку рэлігійнага светапогляду (колераваобразная намінацыя *чырвоное віно*: 1) '*напой*'; 2) '*усход, ранішняя зара*'; 3) '*кроў*') [3; 9; 16; 18; 19].

4. Моўная рэпрэзентацыя сімвалікі колераабазначэнняў уяўляе сабой складаны комплекс вобразна-сімвалічных значэнняў колеравай адзінкі. З яго дапамогай, па-першае, адбываецца мадэляванне асобных фрагментаў нацыянальнай карціны свету – гэта так званы агульнафіласофскі і этнакультурны план праяўлення колеравай сімвалікі ў паэтычнай мове (напрыклад, сімваліка трыяды колеравабразных намінацый: *белы крыж* – *чорны крыж* – *чырвоны крыж*). Па-другое, у выніку мастацка-моўнага ўвасаблення сімвалічнага значэння калароніма можа актуалізоўвацца сацыяльна-палітычны план праяўлення (напрыклад, сімваліка бінарных апазіцый *белы* – *чорны*, *белы* – *чырвоны*, *чырвоны* – *чорны*). Нарэшце, па-трэцяе, мастацкая інтэрпрэтацыя магчымасцей колеравай сімвалікі фіксуе аўтарскую канцэпцыю светабачання. Усё вышэйсказанае дае падставы канстатаваць поліфункцыянальнасць колеравай сімвалікі.

Вылучаюцца тры спосабы мастацка-моўнага ўвасаблення сімвалічных значэнняў калароніма ў семантычнай структуры колеравабразна: *спосаб асацыятыўнага мадэлявання*, заснаваны на мастацкіх асацыяцыях паняццёвага кампанента колераваобразнай намінацыі з пэўнымі паняццямі, з'явамі і г. д.; *спосаб атрыбутыўнай завершанасці*, характэрны для колеравабразных адзінак, якія адначасова абазначаюць колеравую прымету і самі з'яўляюцца аб'ектам аўтарскага колерапісу; *спосаб узаемадапаўняльнай сімвалізацыі*, які праяўляецца ў тым, што кожны кампанент колераваобразнага адзінства ўдзельнічае ў працэсе сімвалізацыі іх значэнняў.

Важнай асаблівасцю вобразна-сімвалічнай сістэмы мовы твораў беларускай паэзіі першай трэці XX стагоддзя з’яўляецца яе анталогічная мнагамернасць, якая праяўляецца ў лінгвістычным колераапісанні трансцэндэнтных формаў быцця – прасторы і часу (сімволіка колеракода *сіні*); асноўных формаў быцця чалавека, г. зн. макракосмасу, і архетыпу чалавека, г. зн. мікракосмасу (сімволіка колеравай трыяды *белы – чырвоны – чорны* і сімволіка колеракодаў *зялёны, жоўты і шэры*) [2; 4; 5; 6; 7; 8; 10; 11; 12; 14; 15; 17; 20].

5. Праведзенае даследаванне паказала, што развіццё вобразна-сімвалічнай сістэмы колераабазначэння ў беларускай паэзіі першай трэці XX стагоддзя праходзіла пад уплывам дзвюх сэнсава-эстэтычных парадыгмаў таго часу – нацыянальна-адраджэнскай і рэвалюцыйна-пралетарскай, – існаванне якіх вызначыла ў цэлым характар функцыянавання колеравай і колеравобразнай адзінкі ў мастацкім тэксце і абазначыла шэраг спецыфічных заканамернасцей.

Па-першае, ключавымі асаблівасцямі мовы беларускай дакастрычніцкай паэзіі з’яўляюцца шырокае выкарыстанне мастакамі слова колеравых адзінак простага структурна-семантычнага мадэлі і адносна нізкая ступень выкарыстання адценняў назваў колераў. Структура каларонімаў у сістэме колераабазначэнняў паслякастрычніцкага перыяду творчасці падлягае семантычным трансфармацыям, абумоўленым: а) павелічэннем колькасці асацыятыўных сувязей калароніма з рознымі групамі артэфактаў, б) актывізацыяй (прыцягненнем) словаўтваральных рэсурсаў і магчымасцей.

Па-другое, аўтары дакастрычніцкага перыяду схільныя да традыцыйных спосабаў перадачы колеравобразнай семантыкі і сімвалічных значэнняў каларонімаў, што тлумачыцца блізкасцю іх мовы да народнай паэтыкі. Адметнасцю сістэмы колераабазначэння адзначанага перыяду з’яўляецца прысутнасць у мастацкіх тэкстах так званых колеравых міфалагем (*чорная зямля-маці, белы дзень і чорная ноч, белы свет і чорны свет, Белабог і Чарнабог* і г. д.), якія выступаюць своеасаблівымі лінгвакультурнымі кодамі. Аўтары паслякастрычніцкага перыяду знаходзяцца ў творчым пошуку новых прыёмаў паэтычнага колерапісу, сярод якіх вылучаюцца інкарпарацыя, сінестэзія, колеравая рэдуплікацыя і танальная градацыя. Комплексны аналіз дадзеных моўных прыёмаў указвае на тое, што праз прызму індывідуальна-аўтарскай дзейнасці адбываецца пераасэнсаванне культурных стэрэатыпаў, характэрных для беларускага этнасу, а таксама мастацкае раскрыццё сацыяльна-палітычных супярэчнасцей часу, важную ролю ў прадстаўленні якіх адыгрываюць колераабазначэнні [2; 3; 11; 13; 15; 17, 21].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Значная частка дысертацыйных даных ужо сістэматызаваная ў “Лінгвапаэтычным слоўніку колеравобразаў мовы беларускай паэзіі першай трэці XX стагоддзя” (частка 1: колеравобраз прасторы).

Вынікі дысертацыі могуць выкарыстоўвацца пры аналізе асаблівасцей функцыянавання колеравых і колеравообразных адзінак на розных этапах развіцця беларускай мовы і літаратуры, у тым ліку ў супастаўленні з іншымі мовамі. Даныя, атрыманыя ў працы, будуць запатрабаваны пры далейшым паглыбленні і развіцці праблемы полісеміі, сінаніміі і антаніміі моўных адзінак у мастацкім тэксце.

Сабраны і класіфікаваны ў працы лексічны матэрыял, а таксама метады яго навуковай апрацоўкі могуць быць прымененыя ў сучаснай лексікаграфіі, у прыватнасці, пры стварэнні перакладных, лінгвакраіназнаўчых, асацыятыўных слоўнікаў, слоўнікаў мовы беларускіх аўтараў.

Матэрыялы даследавання таксама знойдуць сваё прымяненне і ў выкладанні курсаў па лексікалогіі, стылістыцы, лінгвістычным аналізе мастацкага тэксту, пры распрацоўцы спецкурсаў і спецсемінараў, падрыхтоўцы вучэбна-метадычных дапаможнікаў, напісанні курсавых, дыпломных, магістарскіх прац.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА

Артыкулы ў рэцэнзуемых перыядычных выданнях

1. Бабаед (Струц), І. А. Паэтычны слоўнік колеравообразаў мовы беларускай паэзіі першай трэці XX ст. / І. А. Бабаед // Весн. Віцеб. дзярж. ун-та. – 2008. – № 3. – С. 57–62.
2. Бабаед (Струц), І. А. Сімволіка “вогненных” колераў у моўнай карціне свету беларусаў: на матэрыяле твораў беларускай паэзіі першай трэці XX ст. / І. А. Бабаед // Род. слова. – 2008. – № 11. – С. 50–53.
3. Бабаед (Струц), І. А. Этнаколеравыя прыярытэты ў мове твораў беларускай дакастрычніцкай паэзіі / І. А. Бабаед // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2008. – № 1. – С. 24–27.
4. Струц, І. А. “Вертыкаль” сіняга ў моўнай карціне свету беларусаў / І. А. Струц // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. А, Гуманитар. науки. – 2013. – № 10. – С. 107–110.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

5. Бабаед (Струц), І. А. Белы і чорны колеры ў вобразнай сістэме Сяргея Ясеніна і Максіма Багдановіча / І. А. Бабаед // Ітогі НИР – 2002 : VII (52) науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов : сб. ст. / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: Г. И. Михасев (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2003. – С. 153–154.
6. Бабаед (Струц), І. А. Іманентны колеракод у вобразнай сістэме Сяргея Ясеніна і Паўлюка Труса / І. А. Бабаед // Acta albaruthenica, rossica, polonica : VII Міжнар. навук. канф. “Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія” : зб. навук. арт. / Віцеб. дзярж. ун-т, Беларус. рэсп. Фонд фундам. даслед., Ін-т пол. у Мінску ; пад агул. рэд. Г. М. Мезенка. – Віцебск, 2006. – С. 104–107.

7. Бабаед (Струц), І. А. Этнаколеравае рашэнне вобраза-сімвала каня ў паэзіі А. Дудара / І. А. Бабаед // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час : зб. навук. арт. / Гомел. дзярж. ун-т, Навук.-даслед. ін-т гісторыі і культуры ўсходнеслав. народаў пры Гомел. дзярж. ун-це. – Гомель, 2006. – [Вып. 1]. – С. 344–347.

8. Бабаед (Струц), І. А. Дзеянне закона амбівалентнасці колеравай сімволікі ў мове твораў Янкі Купалы / І. А. Бабаед // Беларуская літаратура і светавы літаратурны працэс : міжнарод. науч. сб. / Полоц. гос. ун-т. – Полоцк, 2007. – Вып. 2. – С. 126–132.

9. Струц, І. А. Аманімія колеравабразных намінацый у мове твораў беларускай паэзіі першай трэці XX стагоддзя / І. А. Струц // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час : зб. навук. арт. / Гомел. дзярж. ун-т, Навук.-даслед. ін-т гісторыі і культуры ўсходнеслав. народаў пры Гомел. дзярж. ун-це. – Гомель, 2009. – Вып. 2. – С. 154–156.

Матэрыялы і тэзісы дакладаў навуковых канферэнцый і чытанняў

10. Бабаед (Струц), І. А. Сіні (блакітны) колер у вобразнай сістэме Сяргея Ясеніна і Максіма Багдановіча / І. А. Бабаед // Матэрыялы VII Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі студэнтаў і аспірантаў Беларусі (НИРС – 2002) : в 3 т. / Полоц. гос. ун-т ; рэдкал.: Ф. І. Пантэлеенка (гл. рэд.) [і др.]. – Новополоцк, 2002. – Т. 2. – С. 3–4.

11. Бабаед (Струц), І. А. Мадэлі трансфармацыі колеравосту ў мове твораў беларускіх пісьменнікаў першай паловы XX стагоддзя / І. А. Бабаед // I Машеровские чтения : матэрыялы рэгіон. науч. конф. студэнтаў, магістрантаў, аспірантаў і моладых уčenых, 5 мая 2005 г. : [в 3 ч.] / Витеб. гос. ун-т ; рэдкал.: Г. І. Михасев (гл. рэд.), А. Н. Галкін, О. Е. Антипенко. – Витебск, 2005. – Ч. 2 : Гуманитарные науки. – С. 10–12.

12. Бабаед (Струц), І. А. Колеракод “чырвоны” і сістэма лікавых велічынь Піфагора ў мове твораў Паўлюка Труса / І. А. Бабаед // VII Навуковыя чытанні, прысвечаныя Сцяпану Некрашэвічу : матэрыялы Міжнарод. навук. канф., Гомель, 27 мая 2005 г. / Гомел. дзярж. ун-т ; рэдкал.: А. А. Станкевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2005. – С. 125–128.

13. Бабаед (Струц), І. А. Інкарпарацыя, імпліцытнасць і экспліцытнасць колералексем у мове твораў П. Труса і М. Багдановіча / І. А. Бабаед // Пятая Танкаўскія чытанні : матэрыялы навук.-практ. канф., прысвеч. 10-годдзю з дня надання Беларусі дзярж. пед. ун-ту імя М. Танка, Мінск, 10 кастр. 2005 г. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: А. І. Лугоўскі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2005. – С. 7–9.

14. Бабаед (Струц), І. А. Семантычная абумоўленасць этнаколеравага рашэння ў паэзіі Максіма Багдановіча / І. А. Бабаед // Социально-психологические и гуманитарные аспекты интеграции культур в условиях

трансформации современного общества : материалы междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых, 10 нояб. 2005 г. / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: А. П. Орлова (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2005. – С. 20–21.

15. Бабаед (Струц), І. А. Семантыка колеравых міфалагем у мове твораў беларускай дакастрычніцкай паэзіі / І. А. Бабаед // Фальклорная спадчына Р. Шырмы і Г. Цітовіча: вопыт збіральніцкай, навуковай і папулярызатарскай дзейнасці ў кантэксце праблем адраджэння традыцыйнай культуры вёскі : матэрыялы IV Міжнар. навук. канф., Мінск, 29–30 лістап. 2007 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: І. С. Роўда [і інш.]. – Мінск, 2008. – С. 22–25.

16. Бобоед (Струц), І. А. Полисемия колористических прилагательных русского, белорусского и китайского языков: особенности метафоризации / І. А. Бобоед // Русский язык – первый язык общения в космосе : материалы междунар. науч.-практ. конф., Витебск, 18–19 дек. 2007 г. / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: И. Н. Потапов (отв. ред.) [и др.]. – Витебск, 2007. – С. 142–149.

17. Струц, І. А. Ідыяэтнічная своеасаблівасць колераабзначэнняў у мастацкім тэксце (на матэрыяле твораў беларускай паэзіі першай трэці ХХ ст.) / І. А. Струц // Беларускае слова: дыялектнае і запазычанае : матэрыялы навук. чытанняў, прысвеч. памяці дац. Е. С. Мяцельскай, Мінск, 26–27 крас. 2011 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск, 2011. – С. 87–91.

18. Струц, І. А. Канструкцыйна няпоўныя колеравабразы-полісеманты ў мове твораў беларускіх паэтаў першай трэці ХХ стагоддзя / І. А. Струц // Язык – когніцыя – социум : тез. докл. Междунар. науч. конф., Минск, 12–13 нояб. 2012 г. / Мин. гос. лингвист. ун-т ; редкол.: З. А. Харитончик (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2012. – С. 125–127.

19. Струц, І. А. Сінанімія колеравабразных намінацый у мове твораў беларускіх паэтаў першай трэці ХХ стагоддзя / І. А. Струц // Творчая спадчына Янкі Купалы і Якуба Коласа ў сістэме дзяржаўна-культурных і духоўна-эстэтычных прыярытэтаў ХХІ стагоддзя : матэрыялы Міжнар. навук. канф. да 130-годдзя з дня нараджэння Я. Купалы і Я. Коласа, Мінск, 25–26 верас. 2012 г. / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т мовы і літ. ; рэдкал.: А. А. Манкевіч (уклад.) [і інш.]. – Мінск, 2012. – С. 199–203.

20. Струц, І. А. Рацыянальнае і эмацыянальнае ў сімваліцы колеракодаў *зялёны*, *жоўты* і *шэры* / І. А. Струц // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце : матэрыялы II Рэсп. навук.-практ. канф., Віцебск, 19–20 лістап. 2015 г. / Віцеб. дзярж. ун-т ; рэдкал.: Г. А. Арцямёнак (адк. рэд.) [і інш.]. – Віцебск, 2015. – С. 158–161.

Лексікаграфічнае выданне

21. Струц, І. А. Лінгвапаэтычны слоўнік колеравабразы мовы беларускай паэзіі першай трэці ХХ стагоддзя : у 3 ч. / І. А. Струц. – Мінск : UNIPACK, 2015. – Ч. 1 : Колераваобраз прасторы. – 2015. – 220 с.

Струц Ірына Анатольеўна

**Лексіка колераабазначэння ў мове беларускай паэзіі першай трэці
XX стагоддзя: семантыка, вобразнасць, сімволіка**

Ключавыя словы: каларонім, колеракод, колеравы вобраз, колеравобразная семантыка, парадыгма колеравобраза, колеравая міфалагема, колерасімвал, этнанацыянальная колеравая спецыфіка.

Мэта даследавання: вызначыць лінгвістычны статус, спосабы ўвасаблення, мастацка-моўныя прыёмы стварэння і законы функцыянавання колеравобраза і колерасімвала ў кантэксце паэтычнага твора.

Метады даследавання: метады колькаснага аналізу, дыстрыбутыўны, апісальны і супастаўляльны метады, метады кампанентнага аналізу, метады этымалагічнага аналізу, метады лексікаграфічнага апісання і часткова метады слоўнікавай ідэнтыфікацыі.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. У дысертацыі ўпершыню праведзены комплексны аналіз лексікі колераабазначэння ў дыяхраніі на матэрыяле мовы беларускай паэзіі першай трэці XX стагоддзя. Пабудавана разгалінаваная паняццёва-тэрміналагічная сістэма для апісання колеравай лексікі і колеравобразных намінацый у кантэксце мастацкага твора; выяўлены агульныя прынцыпы стварэння і асаблівасці моўнай рэпрэзентацыі колеравай вобразнасці ў лінгвакультуралагічным і лінгвапаэтычным аспектах. Вызначана спецыфіка функцыянавання колеравобраза і колерасімвала як асобных моўных культурных кодаў і важных кампанентаў нацыянальна-культурнай карціны свету.

Рэкамендацыі па выкарыстанні атрыманых вынікаў. Вынікі дысертацыі могуць выкарыстоўвацца пры аналізе колеравых і колеравобразных адзінак на розных этапах развіцця беларускай мовы і літаратуры, у тым ліку і ў супастаўленні з іншымі мовамі. Даныя, атрыманыя ў працы, будуць запатрабаваныя ў лексікаграфіі пры стварэнні перакладных, лінгвакраіназнаўчых, асацыятыўных слоўнікаў, слоўнікаў мовы беларускіх аўтараў.

Матэрыялы даследавання могуць таксама знайсці прымяненне ў вучэбнай практыцы: пры выкладанні курсаў па лексікалогіі, стылістыцы, лінгвістычным аналізе мастацкага тэксту, падрыхтоўцы вучэбна-метадычных дапаможнікаў, напісанні курсавых, дыпломных, магістарскіх прац.

Галіна прымянення: мовазнаўства, лексікалогія, лексікаграфія, лінгвапаэтыка, лінгвакультуралогія.

РЕЗЮМЕ

Струц Ирина Анатольевна

Лексика цветообозначения в языке белорусской поэзии первой трети XX века: семантика, образность, символика

Ключевые слова: колороним, цветокод, цветовой образ, цветообразная семантика, парадигма цветообраза, цветовая мифологема, цветосимвол, этнонациональная цветовая специфика.

Цель исследования: определить лингвистический статус, способы представления, художественно-языковые приемы создания и законы функционирования цветообраза и цветосимвола в контексте поэтического произведения.

Методы исследования: метод количественного анализа, дистрибутивный, описательный и сопоставительный методы, метод компонентного анализа, метод этимологического анализа, метод лексикографического описания и частично метод словарной идентификации.

Полученные результаты и их новизна. В диссертации впервые проведен комплексный анализ лексики цветообозначения в диахронии на материале языка белорусской поэзии первой трети XX века. Построена разветвленная понятийно-терминологическая система для описания цветовой лексики и цветообразных номинаций в контексте художественного произведения; раскрыты общие принципы создания и особенности языковой репрезентации цветовой образности в лингвокультурологическом и лингвопоэтическом аспектах. Определена специфика функционирования цветообраза и цветосимвола как отдельных языковых культурных кодов и важных компонентов национально-культурной картины мира.

Рекомендации по использованию практических результатов. Результаты диссертации могут использоваться при анализе цветowych и цветообразных единиц на разных этапах развития белорусского языка и литературы, в том числе и в сопоставлении с другими языками. Данные, полученные в работе, будут востребованы в лексикографии при создании переводных, лингвострановедческих, ассоциативных словарей языка белорусских авторов.

Материалы исследования могут также найти применение в учебной практике: в преподавании курсов по лексикологии, стилистике, лингвистическому анализу художественного текста, при подготовке учебно-методических пособий, написании курсовых, дипломных, магистерских работ.

Область применения: языкознание, лексикология, лексикография, лингвопоэтика, лингвокультурология.

SUMMARY

Irina A. Struts

Vocabulary of the colour naming in Belarusian poetry language of the first third of the XX century: semantics, imagery, symbolism

Key words: colournym, colour code, colour image, semantics of colour image, paradigm of colour image, colour mythologem, colour symbol, ethno-national colour specificity.

Aim of the research: to define linguistic status, presentation techniques, artistic and linguistic methods of creation and the laws of functioning of a colour image and a colour symbol in the context of a poetic work.

Methods of the research: quantitative analysis, distributional method, descriptive method, comparative method, component analysis, method of etymological analysis, method of lexicographical description and partially method of dictionary identification.

The results obtained and their novelty: Comprehensive analysis of colour vocabulary in diachrony taken from Belarusian poetry of the first third of the twentieth century was performed in the thesis for the first time.

An extensive system of concepts and terminology was built to describe colour vocabulary and nominations in the context of a poetic work; general principles of creation and the peculiarities of linguistic representation of the colour imagery in linguoculturological and linguopoetical aspects were disclosed.

The specificity of the colour image and color symbol functioning as separate language and cultural codes and important parts of the national-cultural worldview is detected.

Recommendations on application. The results of the thesis can be used in the analysis of colour lexeme and colour image units at various stages of development of Belarusian language and literature, as well as in comparison with other languages. The data obtained in this work will be needed in lexicography while creating dictionaries for translation, linguistic-cultural and associative dictionaries or dictionaries of Belarusian authors' language.

Research materials can also find their application in educational practice: teaching courses in lexicology, stylistics, linguistic analysis of literature texts, preparation of textbooks, writing of term papers, diplomas, and MPhils.

The field of application: linguistics, lexicology, lexicography, linguistic poetics, cultural linguistics.